

KÁSA CSABA

EGY SZÍN MŰ ÚTJA A VÍGSZÍNHÁZTÓL A RÁDIÓIG. BARTHA MIKLÓSTÓL CSANÁDY GYÖRGYIG

KIVONAT: Bartha Miklós (1847–1905) jogász, országgyűlési képviselő korának legkiválóbb tollú publicistája, közírója, nagy hatású szónoka volt. Budapesten szerzett jogi diplomát, Udvarhelyszék első aljegyzőjeként kezdte pályáját. 1880-ban megalapította az 1944-ig kiadott kolozsvári *Ellenzék* című napilapot. Először 1873-ban választották be a képviselőházba, amelynek kisebb megszakításokkal haláláig tagja maradt. 1901-ig az Ugron Gábor-féle 48-as párt elnöke, 1891-től a *Magyar Hírlap*, 1893-tól a *Magyarország* című lap vezércikkírója volt. Második színművét huszonhat éves korában írta *A feleség* címmel. Az 1848–49-es szabadságharc utáni megtorlás időszakából merítette témáját, 1902-ben tűzte műsorára a Vígszínház a magyar est sorozatának századik darabjaként. A nézők általánosságban tetszéssel fogadták a bemutatót, a harmadik felvonás után Barthát nyolc alkalommal tapsolták vissza a színpadi függöny elé. A Vígszínház állandó közönsége távollétével tüntetett Bartha ellen, míg az ellenzék megjelenő hívei harsányan ünnepelték, de inkább a politikust és a publicistát, mint a színpadi szerzőt. A darab három előadást ért meg.

1937-ben azonban újra felbukkant. Csanád György székelyudvarhelyi születésű költő, a *Székely himnusz* szövegének szerzője, aki akkor a Magyar Rádió rendezője volt, írt belőle hangjátékot. Február 17-én hangzott el, előtte azonban Csanád tartott előadást a darabról.

KULCSSZAVAK: Bartha Miklós, Vígszínház, Csanád György, Rádió

CSABA KÁSA

**FROM MIKLÓS BARTHA
TO GYÖRGY CSANÁDY
THE JOURNEY OF
A PLAY FROM THE VÍGSZÍNHÁZ
TO THE RADIO**

ABSTRACT: Miklós Bartha (1847–1905) was a lawyer, member of parliament, the most outstanding publicist and writer of his time, and a powerful orator. He obtained his law degree in Budapest and started his career as the first deputy notary of Udvarhelyszék. In 1880 he founded the daily newspaper *Ellenzék* in Kolozsvár (today: Cluj-Napoca, Romania), which was published until 1944. He was first elected to the House of Representatives in 1873 and remained a member until his death, with minor interruptions. He was president of Gábor Ugron's Constitution Party until 1901, editor of the *Magyar Hírlap* from 1891 and of the newspaper *Magyarország* from 1893.

He wrote his second play, *The Wife*, at the age of 26. He drew his theme from the period of reprisals after the 1848-49 War of Independence, and in 1902 the *Vígszínház* (theatre in Budapest) staged it as the 100th play in its Hungarian Evening series. The audience generally welcomed the premiere, and after the third act Bartha was applauded back to the curtain eight times. The permanent audience of the *Vígszínház* protested against Bartha by their absence, while the attending supporters of the opposition cheered loudly, but more for the politician and publicist than for the playwright. The play ran for three performances.

In 1937, however, it reappeared. György Csanády, a poet born in Székelyudvarhely (today: Odorheiu Secuiesc, Romania) the author of the text of the Szekler Hymn, who was director of the Radio at the time, wrote a radio play based on it. It was performed on 17 February, and before that Csanády gave a lecture on the play.

KEYWORDS: Bartha Miklós, Vígszínház, Csanády György, Radio

Ditrói Mór,¹ a Vígszínház igazgatója 1901-ben elhatározta, hogy a magyar színművek népszerűsítésére színháza egymás után száz magyar darabot fog játszani. 1902. január 1-jén Herczeg Ferenc *Ocskay brigádérosával* kezdődött a sorozat, és március 22-én Bartha Miklós *A feleség* című színművével végződött. Az utóbbi előadás már a bemutatása előtt megosztotta a közönséget, és mindössze két ismétlés után örökre lekerült a színpadról. Azonban 1937. február 17-én előbújt a feledésből, és Csanády György rádiójátékot rendezett belőle. Tanulmányunkban a két bemutatót és a darab fogadtatását idézzük fel.

Bartha Miklós, korának legkiválóbb tollú hírlap- és közírója, nagyhatású szónoka, politikusa, 1847. november 28-án született az udvarhelyszéki Rugonfalván.² A székelyudvarhelyi főgimnáziumban érettségizett, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett jog- és államtudományi oklevelet. 1872-től két évig Udvarhelyszék első aljegyzője, 1873 és 1875 között függetlenségi párti országgyűlési képviselő. Megalapította az 1880-tól 1944-ig kiadott kolozsvári *Ellenzék* című napilapot, amelynek 1895-ig szerkesztője, ezután haláláig, 1905-ig főszerkesztője volt. 1881-ben került be újra a képviselőházba, amelynek kisebb megszakításokkal egész életében tagja maradt. Képviselte az udvarhelyszéki, kolozsvári, csíkszeredai, oklándi, nagyajtai, gyulai és zentai kerületet. 1891-től a *Magyar Hírlap*, 1893-tól a *Magyarország* című lap vezércikkírója, 1898-ban a Petőfi Társaság választotta a tagjai közé. 1901. január 1-jétől folytatásokban közölte az *Ellenzék* az előző évi hegyvidéki útján szerzett tapasztalatait. Ebben

1 Ditrói Mór (Himmelstein Móric) (1851–1945) színész, rendező, színházigazgató. 1887-től 1896-ig a kolozsvári Nemzeti Színház, utána 1916-ig a budapesti Vígszínház igazgatója volt.

2 Bővebben Botlik 2015. Önálló kötetben Botlik 2016. Bartha születési időpontját a szakirodalom és a lexikonok tévesen tartalmazzák, Botlik József ebben a tanulmányában közölte az anyakönyvi bejegyzés alapján a helyes dátumot: Botlik 2019, 8.

a Darányi Ignác által kezdeményezett, Egán Ede által irányított, a földműves lakosság megsegítését végző földművelésügyi miniszteri kirendeltség munkáját mutatta be.³ A kitűnő, műfajában az első magyar szociográfia röviddel Egán halála után, 1901 végén könyv alakban is megjelent *Kazár földön* címmel.⁴

Bartha Miklós 1905-ben, alig egy hónappal az 57. születésnapja előtt agyvérzésben elhunyt. Halála mély részvétet keltett országszerte, földi maradványait a főváros által adományozott díszsírhelyben helyezték örök nyugalomra. Temetése után az ország összes nagyobb városában utcát neveztek el róla, a *Magyarország szerkesztősége* pedig gyűjtést indított szobrának felállításához. Síremlékét – amelynek költségei fedezésére Bartha tisztelői jótékonyági rendezvényt szerveztek –, Kallós Ede művét 1907-ben Wekerle Sándor miniszterelnök avatta fel. Bartha összegyűjtött munkái hat kötetben 1908 és 1913 között jelentek meg.⁵ Másfélszerez életnagyságú bronzszobra, Istók János alkotása – mint említettük – a *Magyarország* kezdeményezésére indult közadakozásból létesült. 1914-ben avatták fel a budapesti Városligetben, amikor gróf Festetich Géza alpolgármester vette át a főváros kezelésébe. 1949-ben a kommunista hatóságok jogtalanul elbontották, és a mai napig a Budapest Galéria raktárában várja a törvényes állapot helyreállítását.

Bartha Miklós korának elismerten legnagyobb hatású közírója volt, az ellenzéki pártok teljes tábora várta napról napra vezércikkeit. Szépirórnak sem volt sikertelen. Az *Ellenzékben* folyamatosan jelentek meg rövid szépirodalmi írásai, tárcái, olaszországi útirajzai és levelei, a Kárpát-hazában tett *kóborlások*ról szóló beszámolóí.⁶ 1898-ban adták ki a *Hangulatok* című kötetét, amelyben lelkének rajzait, gondolat- és érzésvilágának színes lenyomatait tette közzé.⁷ A *Magyar Szemle* a könyv ismertetőjében így összegzett: „Bartha Miklós tehát gyönyörűen tud írni. Nincs publicista, aki vetekedhetnék az ő nyelvével, ennek magyarosságával, zamatjával, színével és erejével. Megesik, hogy a legnagyobb költő nyelve is prózává aljasodik az ihletetlenség szerencsétlen pillanataiban.

3 Bővebben Botlik 2018; Kása 2018.

4 Bartha 1901.

5 Bartha 1908. A hat kötet folytatásaként a közelmúltban megjelent a hetedik: Kása 2023a.

6 Összegyűjtve Bartha 1908. II. kötete közölte újra ezeket az írásokat.

7 Bartha 1898.

Bartha prózaíró, de az ő prózája a legtöbb esetben költeménnyé magasztosul.”⁸

Ezért természetes, hogy 1898. december 23-án a Petőfi Társaság tagjai közé választotta Barthát. Mint irodalomtörténeti érdekességet megemlítjük, hogy a három megüresedett helyre tíz ajánlás érkezett, a huszonhét megjelent tag huszonegy szavazatot adott le Bartha Miklóusra és tizennyolcat a másodikként bejutó Gárdonyi Gézára. „Az ő megválasztásában egyetért az egész társaság, mely nemcsak kitüntetni akarja Barthát a megválasztással, hanem magát is Barthával.”⁹

Azonban Bartha Miklós színpadi babérokra is vágyott. Első kísérlete a *Melanie* című színdarab volt, amelyet 1888. március 22-én mutatott be a kolozsvári Nemzeti Színház. A *Kolozsvár* című napilap kritikája szerint a darab határozott sikert ért el. Azután így folytatta: „A meséjében sok a hiba, a cselekménye kevés, a karakterei ingatagok, hanem tele van erőteljesen, szépen megírt jelenetekkel s foglalkoztatja a néző fejét és szívét. [...] Előkelőbb az eszmemenete, mint a mi színműíróinknak általában. A napi kérdésekkel foglalkozik, amikben mindnyájan élünk. Odavet egy-egy kérdést, megold egyet-egyét. Mind, akik halljuk, mondhatnánk hozzá valamit. Elvehetnénk belőle, tehetnénk melléje.”¹⁰ Ennél egyértelműbben fogalmazott később – mint első életrajzírója – Sebesi Samu, Bartha unokaöccse, az *Ellenzék* szigorú kritikusa:¹¹ „Ragyogó dikciók és szellemes dialógok ragadták el a közönséget, de a drámai hatás elmaradt. Azért a szerzőt zúgó tapsok szólították gyakran a függöny elé, a színészek pedig, mint kiváló kritikusukat, babérkoszorúval lepték meg. Barthát nem kábította el a közönség zajos tapsa; ítéletét pedig nem vesztegette meg a színészek ünneplése. Bukását megérezte.”¹² Tudta, az ünneplés nem a színpadi szerzőnek, hanem a közirónak, a főszerkesztőnek, az ellenzéki politi-

8 Keményfi János: Hangulatok. *Magyar Szemle*, 1998. február 27. 106.

9 *Magyarország*, 1898. december 24. 10.

10 SZ.: *Melanie. Kolozsvár*, 1888. március 23. 2.

11 Sebesi Samu (1859–1930) író, újságíró, színikritikus. Pályáját 1880-ban a Bartha Miklós által alapított *Ellenzék* című napilapnál kezdte el. A későbbiekben is Kolozsváron alkotott, nyolc színdarabot, két némafilm-forgatókönyvet írt. Kilenc önálló kötete és Bartha Miklós-ról összeállított életrajza jelent meg. Bővebben: Kása 2022.

12 Sebesi 1908, 74.

kusnak szólt. Önironikusan vonta le a következtetést az *Ellenzék*ben: „Vallomás. Nemzeti Színház. »Melanie« minden gyöngeségei mellett is annyira legalább talpon maradt, hogy ma másodsor lép a színpadra. Ezt aényt én a kolozsvári Nemzeti Színház művészeinek és művésznőinek köszönhetem.”¹³

Bartha azonban nem adta fel, és újabb darab írásába fogott, esetleg folytat- ta egy korábban elkezdett művét. Biztosan csak annyit tudunk róla, hogy még fiatal korában szerezte. *A feleség* címmel 1899-ben nyújtotta be a budapesti Vígszínházhoz, de nem siettetette a műsorra tűzését. Mint már említettük, 1902. január 1-jén indította el Ditrói Mór a száz magyar darab sorozatot, amelynek záró előadásává *A feleséget* választotta.

A próbák elkezdéséről már március 20-án hírt adott Bartha lapja, a *Magyarország*. Egy kis előzetes is megjelent az 1864-es emigrációban játszódó történetből, megtekintésére csábítva a közönséget: „A rendkívül gyors cselekményű színdarab a hatvanas évek érdekes politikai evolúcióival is foglalkozik, s a Vígszínház ambiciózus művészgárdája egész lelkesedéssel foglalkozik a darab- bal.”¹⁴ Ezután a szereposztást is ismertették. Két nap múlva újabb beharango- zót közölt a lap, hasonló stílusban: „Anélkül, hogy indiszkrétciót követnénk el, elárulhatjuk, hogy a holnap esti bemutató az idej színházi évad egyik legérde- kesebb eseménye lesz. Maga az a kor, amelyet a darabban életre kelt a szerző (1864), a legérdekesebb korszakok egyike, az az idő, amikor egész Európa a kialakulás jegyében állott. Ezt a korszakot támasztja föl Bartha Miklós darabja, s ezt állítja ritka élethűséggel s nagy művészettel a nézőközönség elé.”¹⁵

A bemutató 1902. március 22-én, szombat este fél nyolckor kezdődött. Ér- dekes módon tizennégy évvel később pontosan ugyanazon a napon került mű- sorra, mint előző színdarabja, a *Melanie*.

Másnap, március 23-án a *Magyarország*ban Zboray Aladár¹⁶ – még az elő- adás előtt, feltehetőleg a főpróba alapján megírt – hosszú tárcában mutatta be a

13 Bartha Miklós: Vallomás. *Ellenzék*, 1888. március 23. 3.

14 (A feleség.) *Magyarország*, 1902. március 20. 8.

15 (Bartha Miklós). *Magyarország*, 1902. március 22. 9.

16 Zboray Aladár, zborói (1868–1908) író, színpadi szerző, hírlapíró. Ekkor a *Magyarország* főmunkatársa volt.

darabot, részletesen ismertetve cselekményét,¹⁷ nem fukarkodva a szerző dicséretével sem. A történet lényege: Firtos Imre vármegyei alispán, aki a szabadságharcban honvédezedesként harcolt, a világsi fegyverletétel után Párizsba menekült, ahol vívómesterként tartotta fenn magát. Felesége, Felsenbrunn Mária grófnő összeköttetései révén megtarthatta birtokait, de azzal a feltétellel, hogy férjével nem érintkezhet, és a Nassaui Hercegségben, Wiesbadenben kell élnie lányukkal, Emmával. Ő azonban birtokai jövedelmét férjének küldte el minden évben, hogy az emigráció céljaira fordítsa. Firtos titokban, Montagnan álnéven feleségéhez utazik, mert leányába beleszeretett Ervin, Traugott bárónak, a nassaui miniszternek a fia, aki egyébként osztrák katonatiszt volt. A házasságot – bár nem kedvére való a vőjelölt – a feleség nem meri ellenezni. A leány, aki egy Kibéd Iván nevű fiatal magyar ügyvédbe szerelmes, azonban igent mond, mert a fiú nem viszonozza érzelmeit. Útközben a vonaton Firtosnak nézeteltérése támad egy Wasserburg nevű osztrák spicclivel, aki gyanút fog Firtossal szemben. Az eljegyzés után érkezik meg egyszerre Wiesbadenbe Firtos és a spicli. Kibéd, aki egyben a Firtos család ügyvédje, szóba hozza, hogy ne éljenek külön, dobják oda a vagyont az osztrákoknak, az emigráció ügye úgyszólván elveszett. Távozásakor ottfeljejt naplóját, amiben érzelmeit is leírta. Wasserburg a füzetet ellopja, majd elolvastatja Emmával, aki számára ebből kiderül, hogy Kibéd szereti, csak nem akarja, hogy egy dúsgazdag feleség tartsa el.

A spicli meg akarja bosszulni az általa Montagnan néven ismert Firtoson a vonatbéli kínos ügyet, kiszimatolja, hogy az éjszakát Felsenbrunn grófnőnél töltötte, s elkezd terjeszteni a hírt. Ez kapóra jön egy fiatal özvegynek, Löwensteinnének, aki meg akarja szerezni magának Traugott báró fiát. Száz aranyat ígér a spiclinek, ha bizonyítékot szerez az éjszakáról. Reggel Firtos búcsúzik feleségétől, a grófnőtől, aki könyörög, hogy vigye őt is, és leányukat is magával a szegénységbe. Szíve hajlana is rá, de az emigráció ügyének nagy szüksége van felesége birtokainak jövedelmére, ezért nemet mond. Alighogy távozik, megjön a spicli, házkutatási paranccsal. Megkérdezi a grófnőt a leánya előtt, hogy a Montagnan név alatt a férje rejtőzik-e, vagy ő csak a szeretője. Ebben a pillanatban az asszonynak nem-

17 A darab szövegkönyve megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában.

csak a tisztessége forog kockán, hanem a férje élete is, akit távollétében halálra ítélt az osztrák bíróság. Győz benne a honleány, és Montagnant a szeretőjének vallja. A leánya megtörik, az osztrák kém diadalmasan távozik. Az anya ezután megesketi lányát a feszületre, hogy a titkot soha nem árulja el, és elmondja neki az igazságot.

A reggelizőhelyen már mindenki tud az éjszakai esetről, gyanúsán méregetik a grófnőt és a leányát. Traugott báró fia, Ervin elhatározza, hogy szakít jegyesével, amihez konyakkal gyűjt bátorságot. A gyűrűt sértően adja vissza, a kiabálásra megérkezik Kibéd, verekedésre, majd párbajra kerül sor. Közben Wasserburg három, általa a házkutatás során elkobzott politikai levél miatt kéri Felsenbrunn grófnő kiadatását, akit maga Traugott báró, a miniszter hallgat ki. A grófnő Montagnant előtte is kedvesének vallja, mire a miniszter kijelenti, hogy ebben az esetben szó sem lehet gyermekeik házasságkötéséről. Az osztrák spicli közben sürgeti áldozata kiadatását, már zsandárokért is küldött. A miniszter azonban még nem akarja kiadni a grófnőt, mert várja a választ arra a táviratra, amit a nassau hercegnek küldött, és amiben javasolta az Ausztriával való szakítást. Ekkor megérkezik Kibéd és vele Firtos, aki értesülvén az eseményekről, azonnal feladja magát az osztrák spiclinek. Közben megérkezik a herceg válasza, nem fogadja el Traugott báró javaslatát. A miniszter lemond, de előtte még kiállít egy menlevelet Firtos Imrének és családjának Franciaországba. Kibéd Iván pedig boldogan öleli magához szerelmét, Emmát.

A tárcza szerzője elsősorban Bartha színművének hazafias szólamait dicsérte: „Színesebb, magyarabb s tartalmasabb prózát ma nem ír senki Bartha Miklósnál. A drámai nyelvnek pedig éppen ez a három tulajdonsága az, amely a színpadról leginkább hat. Bartha Miklós híres tömörsége színpadi effektusokra is alkalmas. Poézise könnyeket csal a szemekbe, hazafias tüze gyűjt, maró satírája fölizgat, igazsága meggyőző és lefegyverez. Akiben van magyar érzés s ismeri a régi, nagy idők magyar úrasszonyait, igaz lelki gyönyörrel fogja élvezni tudni Firtosné gyönyörűen megkomponált alakját. Magyarabb, igazabb asszonyt, ideálisabb feleséget, a szó igaz értelmében, nem szerepeltetett még magyar író a színpadon. Bájosabb magyar leányalakot alig ösmerünk Emmánál. Ez a szűkszavú, szemérmes s mégis forrón érző leány, akinek lelki tisztaságát, szűzies tartózkodását oly jellemzően kelti életre Bartha Miklós, típusa a magyar úrileánynak. Pompásan megrajzolt alak az intrikus, a meghunyászkodó, s egyszerre orcátlan osztrák spic-

li alakja is, amint egyáltalán élnek *A feleség* szereplői, hús és vérből való alakok.”¹⁸

A *Hazánk* is közölt egy tárcát a darabról Kacziány Géza¹⁹ tollából, amely szintén az előadás előtt íródott, de az utána való napon jelent meg. A cselekményt hasonlóan mutatta be, mint Zboray Aladár a *Magyarországban*, azonban fontosnak tartotta, hogy a szerző politikai küzdelmeit is megemlítsse. „Bartha Miklósnak, a nagy publicistának, a magyar nemzeti ügy hatalmas harcosának minden irodalmi ténye egy-egy politikai fontosságú cselekmény. Napi fogyasztásra szánt cikkei a hír szárnyain járnak be az országot, ezreknek és ezreknek képezik szellemi táplálékát, ébren tartva e silány korban a mindegyre elszunynyadó önérzetet, gátolva a folytonos megalkuvást és az elerkölcstelenedést. Méltó fegyvertársa ő az ország első publicistájának, b[áró] Kaas Ivornak,²⁰ ki immáron majdnem négy évtizeden át folytatja harcát az országos korrupció ellen. Bartha nem egészen tíz évvel ifjabb harcosa a közügynek, ő csak harminc éves háborúra tekinthet vissza, de részéről békekötésre nincs kilátás, mert politikai eszménye elérésétől távolabb van az ország most, mint valaha, s az őszfejű, örökifjú harcosra most is épp oly szükség van, mint harminc év előtt. A publicista azonban eléggé megvénült arra, hogy a kérészetű cikkek mellett irodalmi alkotásokra is gondoljon [...]”²¹ Vagyis érződik az az elvárás, hogy a darabot a társadalmat már akkor megosztó törésvonalhoz illesztve, a szerző politikai állásfoglalásain keresztül értelmezze a néző. Bartha megnyilatkozása ebben az új formában az irodalomnak nyereség, a hazának valódi szolgálat, az eddig teljesítetteknek méltó folytatása – zárta tárcáját a *Hazánk* publicistája.

Így viszont érdekes lehet a kérdés, hogy miért a Vígszínház választotta Bartha a darabja számára. A játékszín 1896. május 1-jén nyílt meg az uralkodó, (Habsburg) I. Ferenc József részvételével Budapesten, a Lipót körút 14. szám alatt. Ekkor még a körút külső oldalán elterülő városrész is az V. kerülethez tar-

18 Zboray Aladár: *A feleség*. *Magyarország*, 1902. március 23. 4.

19 Kacziány Géza, dr. (1856–1939) bölcséleti doktor, középiskolai tanár, író, műfordító, publicista.

20 Kaas Ivor, reventlowi báró (1842–1910) apai ágon dán származású országgyűlési képviselő, publicista.

21 Dr. Kacziány Géza: „A feleség.” – Bartha Miklós drámája. – *Hazánk*, 1902. március 23. 1.

tozott.²² Tehát joggal megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a Vígszínház a lipótvárosi közönség kulturális igényeinek megfelelő műsorral működött. Ezt figyelembe véve még érdekesebb kérdésünk: miért ide hozta darabját Bartha? Ezt életrajzírója, Sebesi Samu sem említette. A *Hazánk* tárcaírója célzott arra, hogy először, Bánffy Dezső miniszterelnöksége²³ idején Bartha a Nemzeti Színházhoz vitte, de az akkor éppen Bánffy miatt nem merte előadni. Később a Magyar Színházhoz, de ott nem adták elő. Ezután került a Vígszínházhoz.²⁴

A száz magyar mű – bár többségükre helyesebb lett volna a Magyarországon írt színdarab megnevezést alkalmazni – műsorra tűzése feltehetően politikai fogás volt Ditrői Mór részéről. Ezt a vélekedést támasztja alá az évadot áttekintő elemzésében a *Katolikus Szemle* is. A folyóirat a Vígszínház esetében a következő megjegyzést tette a magyar előadás-sorozat kapcsán: „A színház igazgatósága pedig, mintha csak megbánta volna, hogy magyar darabokba botlott, azóta ismét a könnyűvérű és lenge szoknyájú gall múzsához pártolt vissza s francia bohóságokat és bolondságokat s kétértelmű, rossz élceket hallunk a színpadról a magyar színművészet nagyobb dicsőségére.”²⁵ A száz estéből pedig egyet az ellenzék legkiválóbb publicistájára szánni, figyelembe véve a várható sajtóvisszhangot mint ingyen reklámot, nem lehetett nagy áldozat a színház részéről.

1902. március 22-én este fél nyolc órakor a Vígszínházat zsúfolásig megtöltő közönség előtt kezdődött el a premier. A magyar ciklus utolsó estéje alkalmából nyitánnyal, a *Himnusszal* indult az előadás, amelyet a jelenlévők felállva hallgattak végig. Befejezésül pedig a *Szózat* hangzott el, a nézősereg pedig ünnepi hangulatban oszlott szét.²⁶

A főbb szerepeket a Vígszínház – egyben a kor – legnevesebb színészei játszották. Firtos Imrét Balassa Jenő; feleségét, Felsenbrunn grófnőt Szerémy Gizella; leányukat, Emmát B. Lenkei Hedvig; Kibéd Ivánt Góth Sándor; Traugott

22 A városrész elnevezéseiről és közigazgatási hovatartozásairól bővebben Kása 2021.

23 Bánffy Dezső, losonczy báró (1843–1911) politikus. 1895 és 1899 között miniszterelnök, a Szabadelvű Párt tagja.

24 Dr. Kacziány Géza: „A feleség,” *Hazánk*, 1902. március 23. 1.

25 b. j.: Színházaink és drámairodalmunk. *Katolikus Szemle*, 16. (1902) 10. füzet. 969.

26 (A feleség.) *Magyarország*, 1902. március 25. 9.

bárót, a minisztert Hegedűs Gyula; Ervint, a fiát Tanay Frigyes; Wasserburgot, a spiclit Szerémy Zoltán alakította.²⁷

A bemutatót követő napokban a vezető hírlapok hosszabb-rövidebb terjedelemben tudósítottak az előadásról, és kritikájukban a világnézetüknek megfelelően természetesen mást és mást emeltek ki.

Több beszámolóban is kitértek egy érdekes, a színházon belüli közönségcserére. Az *Alkotmány* is furcsállotta a történeteket: „Minden tekintetben sajtáságos volt a ma esti bemutató. A Vígszínházat mintha kisöpörték volna; a megszokott publikum ma hiányzott. Az előkelő társaságok tagjai, közéletünk nagyjai, a művelt színházi közönség töltötte meg a sorokat, s az a néhány üres sor, mely a nézőtér hátsó részén ásitott, csak azt mutatta világosan, miszerint a lipótvárosi publikumnak a mai hazafias tárgyú és a tiszta világú darabnál kedvesebb »A dada«²⁸ félvilági erkölcsé [...]»²⁹ Hasonló megállapítást tett a *Pesti Napló* is, amikor megjegyezte, hogy a közönség jó része szinte csak vendégszerepelt Bartha színművének bemutatóján.³⁰ A *Magyar Nemzet* is megemlíttette ezt: „A speciális közönség, mely ez este a házat megtölté – mert a színház rendes közönségéből vajmi keveset láttunk ez alkalommal – oly előzékeny volt, hogy még a túl

27 Balassa Jenő (Schweiger Jakab) (1859–1926), 1896-tól 1925-ig a Vígszínház tagja. Szerémy Gizella, középgéczi (1867–1936), 1895-től a kolozsvári Nemzeti Színház művésze, 1899-ben szerződött át a Vígszínházhoz, 1902-ben visszavonult. Lenkey (Schlenker) Hedvig (1877–1970), 1986-tól a Vígszínház, 1903-tól 1914-ig a Nemzeti Színház tagja. Góth (Gutfreund) Sándor (1869–1946) 1896-tól – megszakításokkal – 1946-ig a Vígszínház színésze. Hegedűs (Heckmann) Gyula (1870–1931) 1896-tól 1926-ig két év kihagyással a Vígszínházban játszott. Tanay Frigyes (1875–1925) pályáját vidéken kezdte, 1902 és 1924 között a Vígszínház művésze. Szerémy Zoltán, középgéczi (1861–1934), Szerémy Gizella bátyja. 1896-tól harminchárom éven keresztül volt a Vígszínház tagja.

28 Bródy Sándor: A dada. 1901. január 18-án mutatta be a Nemzeti Színház, majd 1902. január 19-én a magyar ciklusban a Vígszínház. Bródy Sándor (1863–1924) író, publicista. Egerben született Bródy Jakab és Blau Katalin gyermekeként. 1888 és 1889 között, majd pedig 1890-től a *Magyar Hírlap* újságírója. Saját kiadású folyóirata a *Jövendő* és a *Fehér Könyv* volt. A *dada* című színdarab lényegét így foglalta össze a *Magyarország* kritikusa: „Az a kép, amit Bródy fest a fővárosnak erről a társadalmáról, visszatásító és sivár. Bűn, szenny, önöség, hajsza a pénz, a gyönyör után; túltengése mindannak, ami állati az emberben.” (z. a.): A *dada*. *Magyarország*, 1902. január 19. 9.

29 Sz. K. Gy.: A feleség. *Alkotmány*, 1902. március 23. 7.

30 N. E.: Két bemutató-előadás. *Pesti Napló*, 1902. március 23. 9.

sok zenét is türelmesen vevé, mellyel az előadást külső mozzanataiban kísérik.”³¹

Az *Alkotmány* című lap egyértelmű sikerről tudósított: „A nyílt színelőtt számtalanszor viharzott fel a taps, s a felvonásokközben vagy hússzor hívták a lámpák elé Bartha Miklóst. Két hatalmas babérkoszorút kapott az előkelő közönség zajos ünneplésben megnyilatkozó elismerése között. A Nemzeti és Országos kaszinó tagjai, képviselők és a főváros előkelőségei tapsoltak ma Barthának, akik örömet jöttek el a Vígszínházba végignézni egy tisztességes darabot. Az egyetemi ifjúság nagy számban volt jelen az előadáson, s a színházból távozó Bartha Miklóst zajosan ünnepelte.”³² A *Budapesti Hírlap* finoman célzott arra, hogy Bartha fiatal – huszonhat éves – korában írta színművét, már akkor is hatalmas tollú politikai író volt, azonban nyelvezete nem illik a színpadra. Látható már benne az állványzat – írta a kritikus –, de nincs befejezve az épület. Ennek ellenére zajos sikerről számolt be a hírlap: „A darabot szívesen fogadta a közönség. A harmadik fölvonás után nyolcszor, a második után négyszer, az első után ötször hívták [Barthát] a lámpák elé, s meg kellett jelennie az utolsó fölvonás után is, amelynek drámai hatása is erősebb volt. Kapott hatalmas babérkoszorúkat is.”³³ Bartha lapja, a *Magyarország* sem fukarkodott a dicsérettel: „Bartha Miklós színművének szombati bemutatóján lelkesen és őszintén ünnepelte a színházat zsúfolásig megtöltő közönség a szerzőt. Minden fölvonás után számtalanszor hívták, s szünni nem akaró tapssal, lelkes éljenzéssel tüntettek a kitűnő író mellett. Melegebb, színesebb színházi estére alig emlékezünk ebben a szezonban.”³⁴

A *Pesti Hírlap* kissé felemásan értékelt. Elismerte ugyan a zajos közönségsikert, azonban a színműről nem volt jó véleménnyel: „Bartha Miklós darabjáról kevés a mondanivalónk: sem darab, sem színmű. Enyhítő körülmény, hogy már igen régen írta, súlyosbító körülmény, hogy most deres fővel előáll vele. A hatvanas évek elején játszik a darab, emigráns dráma, így tehát a hazafiság

31 Vígszínház. *Magyar Nemzet*, 1902. március 25. 8.

32 Sz. K. Gy.: A feleség. *Alkotmány*, 1902. március 23. 8.

33 (Md.): A feleség. *Budapesti Hírlap*, 1902. március 23. 9.

34 (A feleség.) *Magyarország*, 1902. március 25. 9.

mellette van. Általános jellemző: darabokra szaggatott vezércikk. Mindnyájan egyformán beszélnek, a Bartha Miklós nyelvén.”³⁵ Hasonló volt a *Pesti Napló* véleménye. A darab sikere mellett kiemelte annak gyengéit is: „A publicista látását a színpad megzavarja, nyelvezetét az a tudat, hogy a színpad nem szószék, s hogy embereket kell megszólaltatnia és nem olvasóknak prédikálnia, lenyűgözni. A politikus, aki az államgépezet rejtekeibe bele tud nézni, elmulaszt néha körütekinteni és meggyőződni róla, hogy ugyan mi történt a legutóbbi évtizedekben a literatúrában és a művészetben. Ezeket a bajokat sínylette meg Bartha Miklós darabja.”³⁶ A cikkíró hozzátette, hogy a szerző megérdemelte volna, hogy a színház ezeket és a hasonló technikai hibákat segítségképpen az előadás előtt kijavítsa.

Természetesen lesújtó kritikák is születtek. Az egyik a *Budapesti Napló*ban jelent meg. Szókratész és Pólosz vitájának³⁷ – Hacsek és Sajó korai előképeként – álcázva, gúnyolódott szerzője³⁸ Bartha színdarabján és annak közönségén. Az előadás szerinte unalmas, a spicli ügyefogyott, gyámoltalan, korlátolt és átlátszó volt. Az összes szereplő egy nyelven beszélt, Bartha mindegyik alakjában önmagát szólaltatta meg. A következő párbeszéd részlet illusztrálja, hogy mit hámozott ki az előadásból a hírlapíró:

„Socrates: Vajon nem ösmered-e Polos, kik a karzaton azok a fiatal, csupaszkepű gyermekek?

Polos: Ó hogyne. Ők a jövendő őrei, kik csak nemrégiben is végigharsogták zajukkal az egész országot, s kik megalakították az ezer ifjak szövetségét.

Socrates: És mit keresnek ma a Vígszínházban?

Polos: Vezérük és mesterük, Bartha Miklós műve kerül ma előadásra, s ennek megünneplésére gyűltek össze. Magukkal hozták fiatalságuk egész hevét és lelkesedését, mely felér a mezők pompázó tavaszi zöldjével.

Socrates: Ide integetnek a földszintre. Ne köszöntsük őket?

35 (A feleség.) *Pesti Hírlap*, 1902. március 23. 8.

36 N. E.: Két bemutató-előadás. *Pesti Napló*, 1902. március 23. 9.

37 Lásd Platón műveiben Szókratész, Gorgiasz, Pólosz és Kalliklész dialógusait.

38 A cikk alatt (p. á.) szerepel. Gulyás Pál *Magyar írói álnév lexikona* szerint 1902-ben a *Budapesti Napló*ban ez a monogram Pikler Árpádot takarta. Pásztor (Pikler) Árpád (1877–1940) író, újságíró, ekkor még a szocialista eszmék híve volt.

Polos: Ó ne! Üdvözlésük nem nekünk szól. Lásd, itt ülnek elvtársaik, a klubtagok, kik csoportostul vették a jegyeket, hogy csoportostul üdvözölhessék a mestert. Mily nemes szeretet! Íme, egészen más a színház képe, mint a rendes bemutató előadásokon. A színház törzslátogatói nincsenek itt, igaz, hogy néhány padosor és páholy üres, de akik megjelentek, mind tántoríthatatlan barátok és elszánt hívek. Lásd, eljöttek a mester elvtársai közül azok is, akik vele az országháza harcaiban is együtt állanak. Úgy látszik, az ő eszméiket szolgálja e dráma is.”³⁹

Egyértelmű politikai elemzés a Vígszínház törzsközönségének nézőpontjából.

A legdurvább támadást a *Magyar Szó* – radikális, antiklerikális irányú, ebből következően protestáns és szabadkőműves szellemiségű, nem sokkal korábban alapított napilap – folytatta a színmű ellen. Pontosabban azon keresztül a szerzőjével szemben. Végkövetkeztetése, hogy a magyar ciklus századik előadása méltó befejezése volt az egész sorozat silányságának, még elfogadható egy kritikusi véleményben. Azonban az írás túlnyomó része Barthával foglalkozott, és a hazafiságát kérdőjelezte meg. Felelevenítette egy korábbi vádját: 1901. május 30-án megtámadta Barthát, hogy néhány nappal korábban, az országos ifjúsági tornaversenyen, amikor a katonazenekar József királyi herceg tiszteletére a Gotterhaltét játszotta, a megjelent magyar előkelőségek, országgyűlési képviselők közül egyedül Bartha vette le a kalapját.⁴⁰ A cikk a választási hadjárat alatt jelent meg, amit ki is használtak Bartha ellenfelei Gyulán, a választókerületében, egy nagygyűlésen.⁴¹ Így történt-e, vagy sem, ma már eldönthetetlen.

Ami tény: 1901. május 26-án és 27-én, Budapesten a vallás- és közoktatásügyi minisztérium országos ifjúsági tornaversenyt rendezett. Az eseményt megtekintő József királyi herceg távozásakor a szokásnak megfelelően, elkezdték a Gotterhaltét játszani, azonban a jelen lévő négyezer fiatal – ösztönös tüntető – éljenzése elnyomta a katonazenekar hangjait.⁴² Az esetből képviselőházi interpelláció is ke-

39 (p. á.): Socrates a Vígszínházban. *Budapesti Napló*, 1902. március 23. 9.

40 Bartha Miklós kalapja. *Magyar Szó*, 1901. május 30. 2.

41 Bartha–Hentaller. *Békésmegyei Közlöny*, 1901. június 13. 2.

42 Országos ifjúsági tornaverseny. *Budapesti Hírlap*, 1901. május 28. 3.

letkezett, amelyben a kérdező képviselő szerint a Gotterhalte eljátszása előtt a rendezők megkérték a dízsátor előtt álló közönség tagjait, hogy azt levett kalappal hallgassák majd végig.⁴³ Ugyanakkor sem a parlamentben, sem a hírlapokban nem szóltak arról, hogy kin maradt rajta a kalap, és ki állt hajadonfőtt. Egyedül a *Magyar Szó* tette közzé saját változatát. Az esetről sehol máshol nem találtunk tudósítást. Sőt Bartha válaszát is hiába kerestük, feltehetően nem tartotta fontosnak cáfolni a hírlapot.

Visszatérve a *Magyar Szó* kritikájához, *A feleség* előadása után 1902-ben újra felelevenítette egy évvel korábbi vádját. S azzal folytatta írását, hogy Vígszínházban a színmű elkezdése előtt a zenekar eljátszotta a himnuszt, amit a közönség felállva hallgatott végig. Majd a cikkíró felteszi a kérdést: öneki, aki hazafiúi érzése szerint tiszteli a himnuszt, miért kell Bartha Miklóst felállva ünnepelnie? Ráadásul azt a volt ugronpárti elnököt, aki egy évvel korábban az osztrák császári himnuszt hallgatta levett kalappal? Végül levonja következtetését, amely már nem az előadásról szól: „Bartha Miklóson nem csodálkozunk, mert az ő természetrajzát már ösmerjük; ahol az osztrák udvar kegyeire számíthat, ott a Gotterhalle előtt emel kalapot, ahol pedig a magyar közönség szíves pártfogására szorul, ott a Himnusszal kezdi, s a Szózáttal fejezi be a darabját.”⁴⁴

Azonban ez a kritikának álcázott támadás – ami már-már gyalázkodásnak is nevezhető – valójában nem a színdarabról szól, hanem Bartha Miklóst igyekezett lejáratni. Ahhoz, hogy megértsük, tekintsünk vissza a *Magyar Szó* megalapítására. 1899. február 17-én Bánffy Dezső miniszterelnök bejelentette lemondását, amihez Bartha Miklós vezércikkei, maróan satirikus írásai nagyban hozzájárultak.⁴⁵

Bánffy bukását Bartha így magyarázta: „Úgy állítani föl a kérdést, hogy vajon a Bánffy politikája megbukott-e? – nem helyes. Ami nem létezett, el sem enyészhet. Meg nem született ember nem halhat meg. Ha nincs épület, nincs épületomlás. Politikája Bánffynak nem volt. Kicsiny agyában el nem fért egy ország szervezete, szükséglete, jogélete. Ránézve csak elintézett és függőben levő akták léteztek.

43 Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. Budapest, 1901. XXXVI. kötet 141–147.

44 Bartha Miklós színdarabja. *Magyar Szó*, 1902. március 25. 18.

45 Ezek az írások most összegyűjtve kiadásra kerültek: Kása 2023a.

Mint főispán beleszokott valamely irodakezelésbe. Iktatás, kiosztás, fogalmazás, aláírás, másolás, kiadás. Előtte az ország egyszerűen igazgatási objektum volt.”⁴⁶

A későbbiekben elég sokáig publicisztikájában a nevét nem írta le, ha szóba került, egyszerűen csak mint „a bukott” említette. Bánffy haragosan vonult félre, de bejelentette, hogy hamarosan „tettekkel tényező” lesz. Nemsokára újságok alakultak, amelyekről azt tartották, hogy Bánffy rokonszenvét élvezik: „Ezek a lapok nagy kedvteléssel üldözték a függetlenségi párt Ugron frakcióját, amelynek kezdetben Bartha elnöke volt, de aztán lemondott és a pártból is kilépett. Az Ugron frakció legüldözöttebb embere Bartha Miklós volt.”⁴⁷ Az egyik ilyen, 1900. február 2-án indult, Bánffyhoz köthető politikai napilap a *Magyar Szó* volt.⁴⁸ Így már érthető *A feleség* című színműről megjelent kritikája.

Természetesen az élclapok sem tudták kihagyni, hogy ne csipkelődjenek Barthával és az ellenzéki, tüntetéssel felérő közönségsikerrel: „A száz magyar előadásnál a Bartha Miklósé került utoljára műsorra. Így lesznek az elsők utolsókká – célzott az ellenzéki *Üstökös* arra, hogy bizony a kormányoldalon is elismerték Bartha szónoki, publicisztikai tehetségét.”⁴⁹ A kormánypárti *Borsszem Jankó* inkább az ellenzéken ironizált a darabbal kapcsolatban. Ugyanis Bartha a Függetlenségi és 48-as Ugron Párt elnöke volt 1901. október végéig, amikor tisztségéről lemondott, és a pártból is kilépett. Pártja az 1901. október 2-a és 9-e között lezajlott országgyűlési választásokon a 413 mandátumból mindössze 13-at szerzett meg. „Bartha Miklós úrnak történelmi drámája iránt nagy volt az érdeklődés. Csak az a baj a Vígszínházra nézve, hogy a darab iránt csak az Ugronpárt érdeklődött. Ez pedig nem képes a legjobb akarat mellett sem *telt házat* csinálni.”⁵⁰

Összefoglalásként megállapíthatjuk, Bartha Miklós második színműve, *A feleség* sem sikerült sokkal jobban, mint az első, a *Melanie*. Mindkettő sikert aratott ugyan a színpadon, de a tapsok nem a daraboknak, hanem a szerzőnek szóltak. *A feleség* esetén minden kritikusnak feltűnt, hogy a megszokott

46 Bartha Miklós: A bukás. *Ellenzék*, 1899. február 23. 1.

47 Sebesi 1908, 90.

48 Bővebben Klestenitz 2020.

49 *Üstökös*, 1902. március 30. 154.

50 *Borsszem Jankó*, 1902. március 30. 4. Kiemelés az eredetiben.

közönség a távolmaradásával tüntetett, a színházat pedig Bartha politikai hívei töltötték meg. Nagy sikert aratott közöttük – nem a darab, hanem a szerzője. Még a Barthával nem rokonszenvező – a kormányhoz közelebb álló, liberálisabb – hírlapok is elismerték, hogy a nézősereg zajosan ünnepelte az ország első közíróját, politikai publicistáját, az ellenzék egyik vezéralakját. A színművet még kétszer műsorra tűzte a Vígszínház, 1902. március 22-én és március 30-án. Azután szép csendben mindenki elfelejtkezett róla.

Harmincöt év múlva – amikor Bartha Miklóst és korát jóformán szinte mindenki elfeledte – minden előzmény nélkül, különleges körülmények között újra felbukkant *A feleség*. A Magyar Rádió 1937. február 17-én tűzte műsorára a belőle Csanády György által írt rádiójátékot.

Feltehetőleg kevés olyan magyar ember akad, aki Csanády nevét ne ismerne, ő volt a *Székely himnusz* szövegírója. 1895. február 23-án született Székelyudvarhelyen. Érettségi után Nagyváradon végzett tisztiiskolát, harcolt a Nagy Háborúban, megsebesült, az 1918. őszi összeomlás a hadikórházban érte. 1921-ben Budapesten részt vett a SZEFEHÉ újjászervezésében, és sokáig az egyik vezéralakja volt.⁵¹ Első alkalommal 1922. május 20-án tartották meg az óbudai Aquincum amfiteátrumában az általa írt *Nagyáldozat* című szertartást, amelynek egyik éneke, a *Kántáté* vált a ma is ismert *Székely himnusszá*. Csanády 1928-ban lett a Magyar Rádió rendezője, 1940 szeptemberében az Észak-Erdély felszabadulásáról tudósító egyik közvetítőcsoport vezetője volt. A kommunisták 1945 után ellenszenvvel figyelték működését, és 1951-re kiszorították a Magyar Rádióból. 1952-ben hunyt el.⁵²

51 A SZEFEHÉ, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete 1918 novemberében alakult, a tanácsköztársaság alatt szüneteltette tevékenységét. 1921-ben Csanády György, Incze Antal, János Áron, Kolozsváry-Borcza Mihály és Zakariás Gergely Sándor átszervezte a működését. Erdélyben azok a magyar anyanyelvű fiatalok, akik nem tudtak jól románul, és diplomát akartak szerezni, külföldre, elsősorban Magyarországra kényszerültek, el kellett hagyniuk szülőföldjüket. Az egyesület célja a felsőfokú tanulmányokat végző erdélyi magyarok összetartozás-tudatának ébrentartása, megerősítése volt. 1925-ben a belvárosi Liszt Ferenc téren létrehozták a Székely Kultúrházat, amelyet később Székely Háznak hívtak. Itt kiállításokat rendeztek, irodalmi műsorokat tartottak. Az egyesület könyveket adott ki, lapja a hetente-kéthetente megjelenő *Új Élet* volt. Az egyesületet 1945 után a kommunista hatóságok feloszlatták.

52 Bővebben Kása 2023b.

Közben a *Rádióélet* című műsorújságban először 1936-ban tűnt fel a műsortervben Bartha színműve, 1937. január 7-i dátummal: „Bartha Miklósnak, a kiváló publicistának egyetlen drámai művét, »A feleség« című színművét rendezi Csanády György, aki a rádióelőadásra való átdolgozást is elvégezte.”⁵³ Az előadás 1937. február 17-ére halasztódott, a Budapest I. adón e napon 19 óra 20 perckor kezdődött Csanády György bevezető ismertetésével. A műsorújság szerint 21 óra 35 perc körüli időpontra tervezték a befejezését.⁵⁴ Sajnos az MTVA archívuma semmi segítséget nem tudott adni a rádiójátékkal kapcsolatban, a szöveggönyvet és a bevezető előadás szövegét sem találták meg. Így meg kellett elégednünk a ténnyel, hogy műsorra került. Tudomásunk szerint nagy visszhangot nem váltott ki, kritikát a sajtóban nem találtunk róla. Miért döntött a rádiószínpadra alkalmazás mellett Csanády és a műsorra tűzésről a Magyar Rádió vezetősége, nem tudjuk. Talán hozzájárult a közös szülőföld, Bartha rugonfalvi, udvarhelyszéki származása, székelyudvarhelyi kötődése. Elképzelhető, hogy fontos lehetett a 48-as ellenzék vezéralakjának, a korszak kiváló publicistájának emléke előtt való tisztelgés is. Ugyanis ebben az évben volt Bartha születésének kilencvenedik évfordulója. Végül az sem lehetetlen, hogy a színmű osztrákellenessége és a magyar függetlenség melletti kiállása is szerepet játszhatott a bemutatásában. Hiszen a fél évvel korábban, 1936. július 11-én Ausztria és a Német Birodalom között aláírt egyezmény nyilvánosságra hozott három pontja közül az utolsó szerint: „Az osztrák szövetségi kormány politikáját mind általában, mind különösen a Német Birodalommal szemben mindig azon az elvi irányvonalon fogja tartani, amely megfelel annak a ténynek, hogy Ausztria német államnak vallja magát.”⁵⁵ Vagyis várható volt Ausztria megerősödése a Harmadik Birodalomba való tagozódásával.

Így jutott el Bartha Miklósnak az osztrák zsarnokságról szóló színdarabja, *A feleség*, a Vígszínháztól a Magyar Rádióig, hogy 1937-ben újra figyelmeztessen a Bécs felől várható veszélyre.

53 *Rádióélet*, 1936. december 11. 21.

54 *Rádióélet*, 1937. február 12. 24.

55 Német hivatalos nyilatkozat a megállapodásról. *Budapesti Hírlap*, 1936. július 12. 3.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bartha 1898.** Bartha Miklós: *Hangulatok*. A „Magyarország” kiadása, Budapest, é. n. [1898.]
- Bartha 1901.** Bartha Miklós: *Kazár földön*. Ellenzék Könyvnyomda, Kolozsvár, 1901.
- Bartha 1908.** Samassa János – Szmertnik István – Sztankovits Ferencz (sajtó alá rendezte): *Bartha Miklós összegyűjtött munkái*. I–VI. kötet. Budapest, 1908–1913. (Reprint kiadása: Lakiteleki Tölgy Alapítvány, Lakitelek, 2015.)
- Botlik 2015.** Botlik József: A nemzetpolitikus Bartha Miklós (1848–1905) élete, munkássága és emlékezete. In: Samassa János – Szmertnik István – Sztankovits Ferencz (sajtó alá rendezte): *Bartha Miklós összegyűjtött munkái*. I. kötet. Lakiteleki Tölgy Alapítvány, Lakitelek, 2015. I–CXXXVII.
- Botlik 2016.** Botlik József: *A nemzetpolitikus Bartha Miklós (1848–1905) élete, munkássága és emlékezete*. Lakiteleki Tölgy Alapítvány, Lakitelek, 2016.
- Botlik 2018.** Botlik József: *A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József*. Herman Ottó Intézet, Budapest, 2018.
- Botlik 2019.** Botlik József: Bartha Miklós és Kárpátalja. In: Kása Csaba (szerk.): *Nemzetpolitika a hegyvidéken. Darányi Ignác – Egán Ede – Bartha Miklós. 2017. november 3-án Székelykeresztúron, a Molnár István Múzeumban tartott konferencia szerkesztett előadásai*. MOMDIF Egyesület, Budapest, 2019. 7–58.
- Kása 2018.** Kása Csaba (szerk.): *Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910)*. Herman Ottó Intézet, Budapest, 2018.
- Kása 2021.** Kása Csaba: *Szent István város*. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfordulok-hu/szent-istvan-varos> (a letöltés időpontja: 2023. december 18.)
- Kása 2022.** Kása Csaba: *Szép a Nyikó s a vidéke...* <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfordulok-hu/szep-a-nyiko-s-a-videke> (a letöltés időpontja: 2023. december 18.)
- Kása 2023a.** Kása Csaba (szerk.): *Bartha Miklós összegyűjtött munkái*. 7. kötet. Lakiteleki Tölgy Alapítvány, Lakitelek, 2023.
- Kása 2023b.** Kása Csaba: A Kántátétől a Székely himnuszig. In: Kása Csaba (szerk., a kísérő tanulmányt írta és a kiadást gondozta): Csanády György:

A májusi Nagyáldozat. Budapest, 1941. Reprint kiadás. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Asociația Culturală „Udvarhelyszék”, Székelyudvarhely, 2023.

Klestenitz 2020. Klestenitz Tibor István: A Magyar Szó mint protestáns napilap? In: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből. Médiatudományi Könyvtár* (39). Médiatudományi Intézet, Budapest, 2020. 21–32.

Sebesi 1908. Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János – Szmertnik István – Sztankovits Ferencz (sajtó alá rendezte): *Bartha Miklós összegyűjtött munkái. I. kötet.* Benkő Gyula Udvari Könyvkereskedése Bizománya, Budapest, 1908. 11–99.

KÉPMELLÉKLET

1. kép. Bartha Miklós. Levelező lap
Forrás: a szerző tulajdona

VÍGSZINHÁZ

MAGYAR MŰSOR C.

2099. szám. Budapest, szombaton, 1902. március hó 22-én 78. előv. szám.

 először:

A feleség.

Színmű 4 felvonásban. Irtó: Bartha Miklós.

S Z E M É L Y E K :

<p>Firtos Imre (Montagnan név alatt) — Balassa Jenő</p> <p>Firtosné, sz. Felsenbrunn Mária grófnő — Szerémy Gizella</p> <p>Emma, a Firtosék leánya — B. Lenkei Hedvig</p> <p>Kibéd Iván, ügyvéd — Göth Sándor</p> <p>Traugott báró, borsalmi miniszter — Hegedűs Gyula</p> <p>Ervin, drágonyos főhadnagy; Traugott fia — Tassay Prigyes</p> <p>Wasserburg, politikai ügynök — Szerémy Zoltán</p> <p>Löwensteinné, fiatal özvegy — Gazi Mariska</p> <p>Darkó, furdövendég — Vendrei Ferenc</p>	<p>Darkóné — — — — — Kürti Sarolta</p> <p>Vilma, leányuk — — — — — Medgyaszai V.</p> <p>Arthur — — — — — Ács József</p> <p>Clarisse — — — — — P. Jeney V.</p> <p>1-ső furdövendég — — — — — Cserny Béla</p> <p>2-ik furdövendég — — — — — Bálint Róza</p> <p>Füppincér — — — — — Kassay Győző</p> <p>Portás — — — — — Heves Béla</p> <p style="text-align: right; font-size: small;">Furdövendégek. Csentörök.</p>
--	--

Színhely: Wiesbaden. Idő: 1864

Kezdeté 7 $\frac{1}{2}$ órakor; — pénztáryítás 7 órakor.

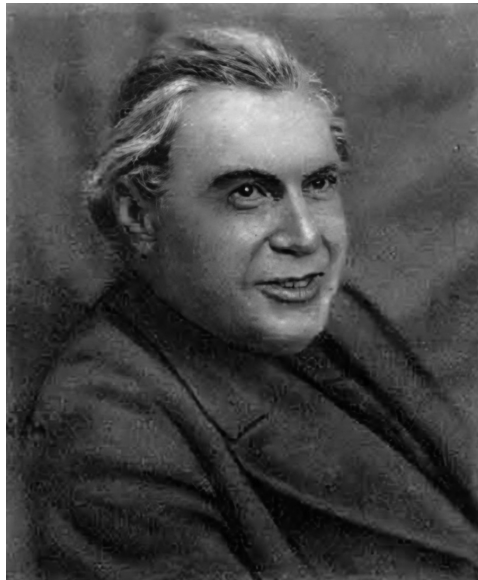
H E L Y Á R A K :

Páholy.	Földszinti széle.	Földszinti támlásszék.	I. emeleti erkélyszék.	II. emeleti erkélyszék.
Földszinti páholy 22 kor.	I. sorban 6 kor.	I—IV. sorban 3 kor. 60 fl.	I. sorban 3 kor. 20 fl.	I. sorban 2 kor. — fl.
Erkély-páholy 20 kor.	II—III. sorban 5 kor.	V—VIII. sorban 3 kor. 20 fl.	II—V. sorban 2 kor. 40 fl.	II—IV. sorban 1 kor. 20 fl.
I. emeleti páholy 15 kor.	IV—VI. sorban 4 kor.	IX—XII. sorban 2 kor. 60 fl.	VI—XI. sorban 1 kor. 40 fl.	V—VII. sorban 1 kor. — fl.
		XIII—XVI. sorb. 2 kor. — fl.		VIII—IX. sorban 80 fl.
				Állóhely 40 fl.

Jegyek kaphatók a Vígszínház nappali pénztáránál d. e. 9—1 óráig és d. n. 3—6 óráig, továbbá egész napon át a Központi Színházjegyzirodában (IV. Koronahereg-utca 8.) és Mery Béla zeneműkereskedésében (VI. Andrássy-ut 12.)

2. kép. Vígszínház premierplakát

Forrás: az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtára színháztörténeti gyűjteménye

3. kép. Balassa Jenő

Forrás: *Tolnai Világlapja*, 1926. augusztus 11. 31.

4. kép. Szerémy Gizella

Forrás: *Magyar Génius*, 1901. szeptember 1. 589.

5. kép. B. Lenkei Hedvig
Forrás: wikimedia.org

6. kép. A Rádió műsora 1937. február 17-én
Forrás: *Rádióélet*, 1937. február 12. 24.